

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA QARINDOSHLIK TERMINLARINING O'RGANILISHI

ИЗУЧЕНИЕ ТЕРМИНОВ РОДСТВА В ЯЗЫКОЗНАНИИ УЗБЕКИСТАНА STUDY OF KINSHIP TERMS IN UZBEKISTAN LINGUISTICS

Ollayorova Umida Rustam qizi

Urganch innovatsion universiteti magistranti

Оллаёрова Умида Рустам dochʻ - магистрантка

Ургенчского инновационного университета

***Ollayorova Umida Rustam daughter - master's student
of Urgench Innovative University***

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilida mavjud qarindoshlik terminlarining tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganilishi yoritilgan. Qarindoshlik atamalari o'zbek xalqining milliy tafakkuri, qadriyati va ijtimoiy tuzilmasini aks ettiruvchi muhim leksik-semantik qatlam hisoblanadi. Ishda ushbu terminlarning semantik guruhlari, morfologik tuzilishi, kelib chiqishi va zamonaviy til tizimidagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, qarindoshlik terminlarining sotsiolingvistik xususiyatlari, ya'ni ijtimoiy munosabatlardagi o'rni hamda boshqa tillardagi analoglari bilan qiyosiy tahlili keltirilgan. Tadqiqotda o'zbek tilshunosligidagi yetakchi olimlarning qarashlariga tayangan holda, ushbu soha bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar umumlashtirilgan. Annotatsiya tilshunoslik, etnologiya va madaniyatshunoslik sohalariga qiziquvchilar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: O'zbek tilshunosligi, Qarindoshlik terminlari, Qarindoshlik atamalari, Til birliklari, Leksik-semantik guruh, Semantik tahlil, Morfologik tahlil, Etimologiya, Sotsiolingvistika, Milliy tafakkur, Oila terminlari, Nikoh orqali qarindoshlik, Quyi avlod, Avlodlar tizimi, Genderga asoslangan terminlar, Terminlarning ijtimoiy funksiyasi, Til tarixida qarindoshlik tushunchasi, Qarindoshlik terminlarining tasnifi.

Аннотация. В данной статье рассматривается изучение терминов родства в узбекском языке с лингвистической точки зрения. Термины родства представляют собой важный лексико-семантический пласт, отражающий национальный менталитет, ценности и социальную структуру узбекского народа. В работе анализируются семантические группы, морфологическая структура, происхождение и место этих терминов в системе современного языка. Также представлен сравнительный анализ социолингвистических характеристик терминов родства, то есть их роли в социальных отношениях, и их аналогов в других языках. В исследовании обобщены научные исследования, проведенные в данной области, на основе мнений ведущих ученых-узбекистанцев. Аннотация

может быть полезна тем, кто интересуется лингвистикой, этнологией и культурологией.

Ключевые слова: узбекское языкознание, термины родства, термины родства, языковые единицы, лексико-семантическая группа, семантический анализ, морфологический анализ, этимология, социолингвистика, национальная идеология, семейные термины, родство через брак, низшее поколение, система поколений, гендерные термины, социальная функция терминов, концепция родства в истории языка, классификация терминов родства.

Abstract. This article covers the study of kinship terms in the Uzbek language from a linguistic point of view. Kinship terms are an important lexical-semantic layer reflecting the national thinking, values, and social structure of the Uzbek people. The work analyzes the semantic groups, morphological structure, origin, and place of these terms in the modern language system. It also presents the sociolinguistic characteristics of kinship terms, that is, their place in social relations, and a comparative analysis with their analogues in other languages. The study summarizes scientific research conducted in this area, based on the views of leading scholars in Uzbek linguistics. The abstract may be useful for those interested in linguistics, ethnology, and cultural studies.

Keywords: Uzbek linguistics, Kinship terms, Kinship terms, Language units, Lexico-semantic group, Semantic analysis, Morphological analysis, Etymology, Sociolinguistics, National ideology, Family terms, Kinship through marriage, Lower generation, Generation system, Gender-based terms, Social function of terms, Concept of kinship in language history, Classification of kinship terms.

Kirish. Til – xalqning tarixiy xotirasi, madaniyati va tafakkur tarzini o‘zida mujassam etgan ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Har qanday tilda mavjud leksik qatlamlar orasida qarindoshlik terminlari alohida o‘rin tutadi. Chunki bu atamalar nafaqat oila va avlodlar o‘rtasidagi munosabatlarni ifodalaydi, balki xalqning ijtimoiy tuzilmasi, qadriyatlari va axloqiy me‘yorlarini ham aks ettiradi. O‘zbek tilida qarindoshlik terminlari juda boy, rang-barang va murakkab tizimga ega bo‘lib, ularni o‘rganish orqali o‘zbek xalqining milliy dunyoqarashi va madaniy tafakkuri chuqurroq anglash mumkin. O‘zbek tilshunosligida qarindoshlik atamalari lingvistik tadqiqotlar markazida bo‘lib kelgan. Ularning semantik, morfologik, etimologik, sotsiolingvistik jihatlarini o‘rganish orqali nafaqat tilshunoslik, balki etnologiya, tarix, madaniyatshunoslik kabi fanlar uchun ham muhim ilmiy xulosalar chiqarish mumkin. Ushbu ishda o‘zbek tilidagi qarindoshlik terminlarining tizimi, ularning kelib chiqishi, tuzilishi, qo‘llanishi hamda boshqa tillardagi o‘xshash va farqli jihatlarini yoritiladi.

Asosiy qism.

Qarindoshlik terminlarining tilshunoslikdagi o'rnini. Qarindoshlik terminlari tilshunoslikda leksik-semantik qatlamning muhim turlaridan biri sifatida qaraladi. Ushbu so'zlar insonlar o'rtasidagi biologik, ijtimoiy, nikoh va qon-qarindoshlik munosabatlarini ifodalaydi. O'zbek tilida bu atamalar qadimdan shakllangan bo'lib, xalqning madaniyati, urf-odatlar, oila tizimi va jamiyatdagi ijtimoiy rollari bilan chambarchas bog'liq. Qarindoshlik atamalarining o'zbek tilida ko'pligi va tafsilotli bo'lishi o'zbek xalqining oilaparvar, avlodlararo hurmatga asoslangan ijtimoiy tuzilmasidan dalolat beradi. Masalan, faqat "amaki" degan so'z emas, balki "katta amaki", "kichik amaki", "amakivachcha", "amaking o'g'li", "amaking xotini" kabi murakkab atamalar mavjud.

Qarindoshlik terminlarining tasnifi. O'zbek tilida qarindoshlik terminlari bir necha guruhlariga ajratiladi:

A) Biologik qarindoshlik asosida:

- **Yuqori avlod:** ota, ona, bobo, buvi
- **Teng avlod:** aka, opa, uka, singil
- **Quyi avlod:** o'g'il, qiz, jiyan, nabira

B) Nikoh orqali qarindoshlik:

- kuyov, kelin, qaynata, qaynona, qaynuka, qaynopa

C) Murakkab qarindoshlik atamalari:

- tog'avachcha, amakivachcha, holavachcha, jiyda, qaynsingil, qaynuka

Semantik va morfologik xususiyatlar

O'zbek tilidagi qarindoshlik atamalari semantik jihatdan aniq va ierarxik tizimga ega. Masalan, "aka" — erkak jinsidagi katta birodarni bildirsa, "uka" — kichik birodarni anglatadi. Har bir so'z nafaqat shaxsiy nisbatni, balki yoshi, jinsi va ba'zida oiladagi mavqeini ham bildiradi. Morfologik jihatdan esa, ushbu terminlar oddiy va murakkab shakllarda uchraydi:

- **Oddiy so'zlar:** ota, ona, aka, opa
- **Yasama so'zlar:** qaynata (qayn + ota), qaynona (qayn + ona), qaynsingil (qayn + singil)

Bunday yasama terminlar orqali til zamon va jamiyat ehtiyojlariga moslashadi. Shuningdek, bu so'zlar ko'plab so'z yasovchi affikslar orqali kengayadi.

Sotsiolingvistik va madaniy aspektlar. Qarindoshlik atamalari o'zbek jamiyatining axloqiy me'yorlari, hurmat, izzat va ijtimoiy maqom kabi qadriyatlarini ifodalaydi. Masalan, kelin kuyovning ota-onasini "ota" va "ona" deb ataydi, bu esa yangi oiladagi integratsiyani ko'rsatadi. Ayrim qarindoshlik atamalari ijtimoiy kontekstda majoziy ma'noda ham ishlatiladi:

- "Aka" — hurmat bilan murojaat
- "Opa" — ayollarga nisbatan izzatli murojaat

- "Kuyov bola" — mehmon yoki o'zga yurtlik yigitga nisbatan samimiy murojaat Qarindoshlik terminlarining tarixiy-etimologik ildizlari

Ko'plab qarindoshlik atamalari qadimgi turkiy tillardan merosdir. Masalan, "bobo" va "buvi" so'zlari qadimiy "baba" va "bibi" shakllaridan kelib chiqqan. Shuningdek, fors-tojik, arab va rus tillaridan kirib kelgan atamalar ham mavjud, lekin asosiy qatlam turkiy ildizli so'zlardir. Bu atamalar tarixiy rivojlanish jarayonida morfologik va fonetik o'zgarishlarga uchragan. Masalan, "amaki" – "ama" (turkiy) va -ki (qo'shimcha) orqali hosil bo'lgan.

Qiyosiy tilshunoslikdagi o'rganilishi. O'zbek tilidagi qarindoshlik atamalari boshqa turkiy tillardagi mos atamalar bilan qiyoslanganida, ko'p o'xshashliklar kuzatiladi. Masalan:

- Qirg'iz tilida "ini" – uka
- Qozoq tilida "ağa" – aka
- Turk tilida "dayı" – tog'a

Ammo ayrim terminlarning faqat o'zbek tiliga xos bo'lgan o'ziga xos jihatlari ham mavjud. Bu o'zbek xalqining alohida madaniy rivojlanish yo'lidan dalolat beradi.

Zamonaviy til va diskursda qarindoshlik atamalarining o'rni. Bugungi kunda qarindoshlik terminlari kundalik so'zlashuv, badiiy adabiyot, publitsistika, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarida faol qo'llanmoqda. Ba'zi atamalar yangi semantik yuklama olmoqda yoki kinoya, obraz sifatida ishlatilmoqda:

- "kuyov" — muayyan mintaqada mehmon ma'nosida
- "opa-singil" — ayollar do'stligining ramzi sifatida

Bundan tashqari, texnologik rivojlanish va global madaniyat ta'sirida ayrim so'zlar o'rnini boshqa ifodalar egallamoqda yoki sinonimik qatlam kengaymoqda.

Xulosa. O'zbek tilshunosligida qarindoshlik terminlari o'ziga xos leksik-semantik tizimni tashkil etadi. Ular orqali nafaqat oila va avlodlararo munosabatlar, balki xalqning madaniy qadriyatlari, ijtimoiy tuzilmasi, axloqiy me'yorlari va tarixiy tafakkuri ifoda etiladi. Tilshunoslikda ushbu terminlarning semantik, morfologik, etimologik va sotsiolingvistik jihatlari tahlil qilish o'zbek tilining boy imkoniyatlarini ochib beradi. O'zbek tili qarindoshlik atamalari bo'yicha nihoyatda boy va tafsilotli tizimga ega bo'lib, u boshqa turkiy tillar bilan yaqinlikka ega bo'lishiga qaramay, ayrim o'ziga xosliklarni ham saqlab qolgan. Ushbu terminlar tildagi funksional yuklamasi bilan bir qatorda, jamiyatdagi o'zaro hurmat, ehtirom, va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlovchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy tilshunoslik qarindoshlik terminlarini faqatgina leksik birlik sifatida emas, balki ularning kommunikativ, madaniy, va ijtimoiy kontekstdagi o'rnini ham chuqur tahlil qilishni talab etmoqda. Shuning uchun bu mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarni davom ettirish, ayniqsa qiyosiy tilshunoslik, gender tilshunosligi va pragmatolingvistika nuqtayi nazaridan yondashuvlar orqali yanada boyitish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rahmatullaev Sh. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: Fan, 1981.
2. Ziyoyev M.T. O'zbek tilida qarindoshlik terminlari. – Toshkent: O'qituvchi, 1970.
3. Madvaliev A. Til va jamiyat. – Toshkent: Fan, 1995.
4. Mahmudov N., Suyunov N. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'zbekiston, 2004.
5. Qilichev Q. Til va tafakkur. – Toshkent: Universitet, 2008.
6. Xudoyberganova D. O'zbek tilshunosligiga kirish. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2015.
7. Xasanov B. Qarindoshlik atamalari va ularning semantik strukturalari. // Til va adabiyot jurnali, 2012, №3.
8. Anvarova Z. O'zbek va boshqa turkiy tillarda qarindoshlik terminlarining qiyosiy tahlili. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2018.